

## Šatrijos Ragana ir Marcelis Proustas: asmeninio laiko įamžinimas

*Anotacija:* Straipsnyje lyginami du kūriniai: Šatrijos Raganos apysaka *Sename dvare* ir Marcelio Prousto romanų ciklas *Prarasto laiko beiėškant*. Jie labai skiriasi apimtimi ir priklauso skirtingoms literatūrinėms tradicijoms, tačiau panašios psichologinės kūrinių atsiradimo prielaidos, veik tapatus autorių gyvenimo laikas, rašymo intencijos, kūrinių struktūriniai bendrumai, kai kurios pasakojimo ypatybės suteikia pagrindą juos lyginti. Paralelių aptarimo aspektai: dėmesys vidiniam pasauliui, tragiškai išgyvenama egzistencinė patirtis, prarastojo (praėjusio) laiko prisiminimas, melancholiškas atsisveikinimas su aristokratija kartu ironizuojant jos tuštumą, siekis atkurti vaikystės „aukso amžių“, nechronologinis siužetas, asociatyvus rašymas.

*Raktažodžiai:* Šatrijos Ragana, Marcelis Proustas, atmintis, laikas, menas, amžinybė.

... prarandant

Įvyksta pasaulio sukūrimas.

Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Atsisveikinimas“

Skirtingose kultūrinėse terpėse, susiklosčius panašioms istorinėms bei psichologinėms aplinkybėms, tarp autobiografiškumu grįstų kūrinių, netgi jų rašymo „istorijų“ gali atsirasti nemažai paralelių. Šatrijos Raganos apysaką *Sename dvare* ir Marcelio Prousto romanų ciklą *Prarasto laiko beiėškant* skiria milžiniška apimties disproporcija, literatūrinė tradicija, meninės kalbos ugdymo atkarpa, tačiau pagrindą juos tipologiškai palyginti suteikia artimos psichologinės kūrinių atsiradimo prielaidos, veik tapatus gyvenimo laikas, struktūriniai kūrinių komponavimo bendrumai, panašaus tikslo siekimas, kai kurios kalbos ypatybės.

Iki šiol apysakos *Sename dvare* ištakų, galimų kūrinių modelių ar paralelių buvo ieškota Šatrijos Raganos ankstyvesnėje kūryboje (*Viktutė*) arba XIX a.

lenkų literatūroje. Tik Birutė Ciplijauskaitė yra trumpai užsiminusi apie vieną panašią Šatrijos Raganos ir Prousto detalę – kvapo sužadintą kūrinių „gimimą“ (tyrinėtoja palygino *Sename dvare* pradžią – rožių ir motinos rankų asociaciją, tariamai sužadinančią prisiminimų virtines, su Prousto garsiuoju arbatos bei pyragaičio epizodu)<sup>1</sup>. Šiame straipsnyje ieškoma ir nurodoma tų paralelių esant gerokai daugiau.

Proustas gimė šešeriais metais anksčiau už Šatrijos Raganą (1871, ji – 1877), vos keleriais metais anksčiau už ją debiutavo spaudoje (1892, ji – 1896), aštuoneriais metais anksčiau už ją mirė (1922, ji – 1930). Savo svarbiausią gyvenimo kūrinį – Proustas *Prarasto laiko beiėškant*, Šatrijos Ragana *Sename dvare* – rašė beveik vienu metu: Proustas pradėjo, kaip spėjama, apie 1909-uosius, 1913 m. išspausdino savo būsimo veikalo, kurio apimties dar ir pats nežinojo, pirmąją dalį *Svano pusėje* ir viską suspėjo pabaigti iki mirties, t.y. 1922-ųjų; Šatrijos Ragana rašė tarp 1916 ir 1920 m. Pirmąją Prousto knygą nepalankiai sutiko redakcijose dirbę vertintojai (tarp jų žymiausias – André Gide'as), ją atmetė net keturios leidyklos, kol galiausiai su penktąja autorius susitarė knygą išleisti savo lėšomis. *Svano pusėje* pagaliau išėjus, kritika ilgą laiką tylėjo – romaną ignoravo, nes jo nesuprato. „Tai naujas dar didesnis autoriui smūgis, negu leidėjų buvo padarytas. Tokiu naujo turinio ir naujos formos veikalui visiškai nesusidomima,“ – vėliau rašys Juozas Keliuotis, pristatydamas Proustą<sup>2</sup>. Šatrijos Ragana, nebūdama tikra dėl savo kaip rašytojos talento (iki tol geriausia jos kūrinį, prieš dvidešimt metų rašomą apysaką *Viktutė* smarkiai kritikavo Povilas Višinskis), 1920 m. sulaukė aštrios Balio Sruogos kritikos už dramą *Pančiai*. Kaip pastebėjo Janina Žėkaitė, „Gerai, kad ‚Pančiai‘ buvo parašyti ir parodyti spaudai beveik vienu metu su apysaka *Sename dvare*. Kažin ar apysaka būtų išvydusi pasaulį, jei būtų rašyta sukritikavus ‚Pančius‘“<sup>3</sup>. Kritika abiem autoriams buvo išsakoma beveik tais pačiais žodžiais: formos palaidumas, siužeto nebuvimas, užsisklendimas subjektyviame pasaulyje.

Visa tai – gana formalūs sutapimai, nors pakankamai įdomūs. Abiejų autobiografinių kūrinių genezė irgi yra beveik identiška ir kalba apie tam tikrą

- 
- 1 Žr. Birutė Ciplijauskaitė „Šatrijos Ragana lietuvių pasakojimo raidos perspektyvoje“, in: Birutė Ciplijauskaitė, *Literatūros eskizai*, Vilnius, Kaunas: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1992, p. 34–35.
  - 2 Juozas Keliuotis, „M. Prousto gyvenimas ir kūryba“, *Baltos lankos*, Nr. 25/26, 2007, p. 123.
  - 3 Janina Žėkaitė, *Šatrijos Ragana*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 190.

psichologinį kūrėjų panašumą, tiksliau, jautrumą. Mat abu autoriai labai skaudžiai išgyveno artimųjų mirtį. Prousto tėvas mirė 1903 m., o motina, kurią Marcelis ypač mylėjo ir net dievino, 1905-aisiais; Šatrijos Ragana 1915 m. palaidojo savo motiną ir pradėjo rašyti *Sename dvare*; tuo metu ji jau buvo netekusi tėvo ir abiejų jaunesnių jos globotų bei lavintų brolių, kurių mirtys buvo dideli dvasiniai sukrėtimai. Taigi mirties dvelksmas, liūdesys ir vienatvė vertė rašytojus gręžtis į savo vidų ir pabandyti atminties pastangomis išplėsti iš naikinančio laiko tai, kas brangiausia. Intencijos beveik tapачios, ir čia net labiau stebina Šatrijos Raganos atvejis, jos suvokimas, jog menininkas yra tas, kuris supranta, kad jo asmeninės tiesos yra svarbios visiems ir kad, Ralpho Waldo Emersono žodžiais tariant, „Kiekvienas žmogus būtų menininkas, jei mokėtų pasidalyti tuo, ką yra patyręs“<sup>4</sup>. Proustas priklausė nepalyginamai turtingesnei literatūrinei tradicijai, bet netgi joje, kaip matėme, jo intencija bei originalumas nebuvo iškart suprasti.

Laikas ir asmeninė atmintis – tai pagrindinės abiejų kūrinių struktūrinės ašys, vienijančios daugiau ar mažiau išstetus epizodus, besisukančius apie tą patį pasakotoją. Abiejuose kūriniuose pasakotojas padalintas į du – tai vaiko ir suaugusio žmogaus atsiminimai. Šatrijos Ragana sukuria du personažus – Irušią ir mamatę, bet iš esmės tai sąlyginis paskirstymas (prie jo dar grįšime), tiesa, gerokai praturtinantis kūrinio turinį ir pasakojimą. Kartais tą patį įvykį atverdama skirtingomis perspektyvomis, Šatrijos Ragana, gal kiek netikėtai jai pačiai, laužo tradicinį pasakojimą (Proustas tai darė daug sąmoningiau) ir priartėja prie modernistinio diskurso, charakteringo impresionizmui (abiejų kūrinių kompozicija iš principo yra impresionistinė), – skirtingai nušviesti tą patį vaizdą. Apskritai Šatrijos Raganos kūrinys įdomus naratyvų kaitos požiūriu (tarmybių įvedimas, lenkiška kalba, mišri, netaisyklinga žydo kalba, vaikų menamoji kalba bei dialogai). Skirtingų perspektyvų ir kintančio suvokimo klausimas Prousto kūrinyje yra dominuojantis ir plačiausiai išplėtotas: jo herojus nuolat bando suvokti save per kitus, o kitus mato besikeičiančius laike. Laikas, kaip skalaujanti nebūtis upė (centrinė Prousto problema), *Sename dvare* kontempliuojamas tik apysakos pabaigoje, „Mamatės užrašuose“; į kuriuos, skirtingai nuo viso kūrinio, įsileidžiama daug tamsių spalvų, ir laiko suvokimas bei pažiūra į amžinybę įgauna dviprasmiškumo. Finaliniuose puslapiuose mamatės daina, improvizuotai kuriama prie pianino, yra persmelkta apokaliptinio regėjimo ir XVIII a. religinių giesmių barokiškos nuotaikos:

4 Ralph Waldo Emerson, *Poetas*, Vilnius: Vyturys, 2000, p. 16.

Ak, kaip bijo širdis! Lyg paukštelis ji dreba, o Viešpatie, ateities juodai uždangai kabant prieš ją, nelaimingąją. Kas ten slepias už jos? Kokios nuožmios baidyklės sutūpusios budriai tyko užpulti mane, pro tą uždangą einančią? Baisios galvos jau kilst, smailianagės jau tiesiasi letenos, balti dantys jau blizga, jau skamba, jau žvanga jų piktjuokis... Ak įsmigs tie nagai man į širdį – paukštei bedrebantį; ak, suspaus mane letenos kietos šaltam savo glėbyje! Ir nėra man galios sustoti, ir nėra man galios išvengti. Kiekviena sekundė arčiau mane neša jų baisiojo glėbio. Šaltas prakaitas drėkina kaktą, širdis plakus liaujasi... Geležinį baidyklių tų glėbį suminkštink, o Viešpatie!<sup>5</sup>

Krikščioniškasis Viešpats yra bejėgis prieš nuožmųjį Chronos, graikų mitologijoje vaizduotą keliomis žvėrių galvomis. Prousto santykis su laiku iš pat pradžių yra negatyvus, o mirtis lietė jį tiesiogiai – savo didįjį veikalą rašė, galima sakyti, mirdamas (paskutinės trys ciklo dalys publikuotos jau po mirties). Kitaip nei Šatrijos Ragana, transcendentinio laiko matmens jis beveik neliečia (Marcelis buvo netikintis), analizuoja čia esantį asmeninį laiką, kurį dalija į dvi kategorijas: beprasmiškai prarandamą ir atmintimi išgelbėtąjį, arba atrastąjį, laiką. Kai kurios romanų pasakotojo meditacijos apie laiką priartėja net prie mokslinio diskurso. Proustas Paryžiuje klausėsi Henry Bergsono paskaitų apie laiko reliatyvumą, savotiškai su juo diskutavo ir meniškai įgyvendino Bergsono laiko teoriją. Moksliniu požiūriu lygindamas Proustą ir Husserlį, Algis Mickūnas teigia, jog Prousto raštai kur kas labiau pripildyti fenomenologinio turinio nei Husserlio darbai: „M. Proustas įveda gyvąją dabartį, kuri atskleidžia ne tik vieno gyvenimo gelmę, bet ir ‚kito‘ pėdsakuose parodo kartų buvimą.“<sup>6</sup>

Šatrijos Raganos kūrinyje atmintis nėra taip specialiai kontempliuojama, nors kaip autorei ji buvo lygiai svarbi ir net lemianti apsisprendimą rašyti. Proustas iš šio apsisprendimo sukūrė savotišką siužetą – paskutiniame romane *Atrastasis laikas* herojus suvokia, apie ką jis turi rašyti, ir yra įtikėjęs, kad yra pajėgus tai atlikti – parašyti, kas jau parašyta – romanų ciklą *Prarasto laiko beiėškant...* (šis pavadinimas yra savotiška, žaidimą siūlanti apgaulė, nes visas romanų ciklas pagal įprastą logiką turėtų vadintis *Atrastasis laikas*, kadangi jame pasakotojo patirtis ir visa tariamų ieškojimų „patirtis“ jau įkūnyta meniniu žodžiu). „Žinome, kad

5 Šatrijos Ragana, *Sename dvare*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 421–422.

6 Algis Mickūnas, „Proustas ir Husserlis“, *Baltos lankos*, Nr. 25/26, 2007, p. 201–202.

*Prarasto laiko beiėškant* yra raėymo istorija“, – sako Roland’as Barthes’as<sup>7</sup>. Tuo ir, be abejo, daugeliu kitų aspektų šie du kūriniai yra nepanaėūs, tačiau kita vertus, juos vienija išpaėintinė intencija ir memuarinio ŗanro poetika. Taip pat galima įėvelgti ir panaėių kompozicijos elementų, pavyzdėiui, laikų keliasluoksniėskumas: Šatrijos Raganos *Sename dvare* fabula turi įrėminimą, kurio laikas – aktualioji dābartis, t.y. raėymo laikas, – nesutampa su personaų laiku, yra šalia jo arba virė jo.

Artimiausi Šatrijos Raganos apysakai yra tie *Prarasto laiko beiėškant* epizodai, kurie vaizduoja Marselio jaunystę, jo gyvenimą senelių dvare Kombrė (Combray) miestelyje. Panaėumą lemia ne tik autobiografinis pasakojimas bei vaizduojamo laikotarpio sutapimas, bet ir priklausymas tam paėiam nuo istorijos scenos nueinanėios XIX a. aristokratijos luomui, su kurio elegancija elegantiėkai atsiveikina abu kūriniai. Dvarų, nepriklausomai, kur jie bėtų – Prancūzijoje ar Lietuvoje, – interjeras bei eksterjeras beveik identiėki: senas gyvenamasis rūmas, parkas su alėjomis, medėiais apaugęs tvenkinys, senoviėki sunkūs baldai, saulės nutviekti ar baugiai skendintys tamsoje, senolių portretai ant sienų; abu pagrindiniai personaųai – Marselis vaikystėje bei Irusia – turi sode mėgstamiausią vietą svajoti ar skaityti (Marselis – sodo pavėnią, Irusia – virė tvenkinio pasvirusį gluosnį). Panaėus, ŗinoma, ir dvarų gyvenimo būdas: pastovūs, beveik kasdien užėinantys kaimynai, retesnių sveėių apsilankymai, jaudinantis ruošimasis giminaičių atvykimui, paėių kasdieniniai pasivaikėėiojimai sode ar po apylinkes, iškylos į tolimesnes vietas įvairiomis progomis; abiejuose kūriniuose rasime daėnai ateinantį ir tas paėias tiesas kartojantį kleboną, gerąsias, ligotas, šalia komodų su maldaknygėm ir vaistais įsikūrusias tetules. Prousto Kombrė, Šatrijos Raganos dvaras – abu įkūnija prarastojo rojaus ar Aukso amėiaus mitą. „Vaikystės pasaulis prasmingas, baigtas, tobulai sukomponuotas; viskas čia saugu, viskas turi savo vietą; lengvai skiriama juoda ir balta, gera ir bloga“; – raėo Tomas Venclova apie Proustą<sup>8</sup>, bet visa tai tinka ir Šatrijos Raganai. Įdomu, kad savo vaikystės pasaulį abu vaikiėki personaųai jau suvokia kaip rojų, geriau už kurį jau niekad ir niekur nebus.

Jūs, graėios sekmadienio popietės po kaėtonu Kombre sode, iš kurių aė rūpestingai paėalinau nereikėšmingus asmeninės bėties įvykius, vietoj jų susikurdamas gyvenimą,

7 Roland Barthes, „Proustas ir vardai“, *Baltos lankos*, Nr. 25/26, 2007, p. 261.

8 Tomas Venclova, „Marcelis Proustas“, *Baltos lankos*, Nr. 25/26, 2007, p. 142.

pilną nuotykių ir keistų troškimų, šalyje, kur trykšta sraunūs šaltiniai, jūs man dar prikeliate, kai apie jus galvoju, tą gyvenimą ir iš tikrųjų turite jį savyje, nes pamažu apsiAUTėte jį ir uždarėte – kol aš buvau pasinėręs į skaitymą ir kol vėso dienos kaitra – tame tolygiai slenkančiame, iš lėto kintančiame savo tykių, skambių, kvepiančių ir vaikių valandų kristale.<sup>9</sup>

Ir apysakos *Sename dvare* ištrauka, perteikianti rojaus jutimą:

Viršum mano galvos gieda ir čiulba paukšteliai; toli, antrame tvenkinio krante, kalena gandas; ties mano kojomis mėlynuoja dangaus ašarėlių giria, stebėdamos savo atvaizdu tvenkinio veidrodyje. Kažkoks saldus, tarsi medaus kvapas kutena man nosį, bet nepaisau nieko ir vis tik siuvu kuo uoliausiai. Taip man saldu, linksma mąstant, kaip nudžiugs mamatė, ši mano darbelį pamačius. Ir didžiudamosi žiūriu į savo veikalą – iš tikrųjų menką ir ydingą, bet mano akyse labai gražų. O paskui atsi-menu mamatės norą, kad, man čia sėdint, tik geros mintys teateitų į galvą, ir mąstau, kad juk negali būti minčių, geresnių už tą, kaip patiekti džiauugsmo savo mamatei.<sup>10</sup>

Abiejų kūrinių pasakotojus vienija begalinis jautrumas, atida gyvenimui, tyli ir nuoširdi motinos adoracija: vieni subtiliausių *Prarasto laiko beieškant* epizodų aprašo jaunojo Marselio kasvakarinį jaudulį (jo „dramą“), laukiant motinos apsilankymo miegamajame; Šatrijos Raganos apysaka prasideda scena, kai Irusia siuvinėja mamai staltiesėlę, kurią ši matys prieš užmigdama bei nubudusi ir kiekvieną kart prisimins ją mylinčią dukrą...

Abu kūriniai, nors projektuojami tik per tariamą subjektyvumą, pateikia gana plačią bei išsamią savo epochos panoramą. Skaitydami *Sename dvare*, regime sulenkėjusios lietuvių aristokratijos gyvenimo saulėlydį ir dvarų gyvenimo atskambius, jaučiame XIX a. pabaigos nuotaikas – knygnešių pavojingą darbą, lietuvybės kilimą, socialinį vargą ir skurdą. Prousto romanai taip pat išlaikę stiprų ryšį su realizmo tradicija – kartais lyginami su Honoré de Balzaco *Žmogiškąja komedija*, Williama Thackeray'aus *Tuštųjų muge* ir pan., bet su labai aiškia tendencija juos parodijuoti (vienas ryškiausių parodijavimo aspektų yra „padoraus“ realistinio kūrinio proporcijų laužymas: svarbūs siužetiniai įvykiai paminimi tarsi

9 Marselis Prustas, *Prarasto laiko beieškant: Svano pusėje*, iš prancūzų k. vertė Aldona Merkytė, Vilnius: Vaga, 1979, p. 93.

10 Šatrijos Ragana, *op. cit.*, p. 235–236.

atsitiktinai, ilgiausias pastraipas užima meditacijos ar vieno pojūčio analizė; pietų aprašymas gali užimti pusantro šimto puslapių, o vakarinis priėmimas – pusę knygos; iš „gero skonio“ tyčiojasi ir nesibaigiantis Prousto sakiny).

Šatrijos Raganos ir Prousto pasakotojas kalba dviem būdais: apie jam svarbius ir brangius dalykus – rimtai, apie kitų, ypač aristokratų ar bekylančių buržuą, snobizmą – ironiškai. Lengva ironija ir taikliu sąmoju Šatrijos Raganos pasakotojas nedaug nusileidžia Proustui. Tačiau Prousto kūrinys kur kas labiau egocentriškas, aplinką stebinčio pasakotojo subjektyvumas, veikiamas laiko, nuotaikos, brendimo, yra itin didelis (dėl to modernistinis). Šatrijos Raganos – objektyvesnis, be to, daug šviesesnis. Jos apysakoje gyvas XIX a. realizmui būdingas socialinis rūpestis, atida kito ligai, skurdui, nelaimei. Proustas jokių socialinių problemų neįsileidžia. Šiuo atžvilgiu Šatrijos Raganos požiūris į kitą žmogų yra priešingas prustiškajam: kitą ji stebi su krikščioniška meile ir atida, ieškodama šviesesnių pusių arba išgyvendama dėl žmogaus sielos menkumo. Proustą tedomina subjektyvus nerimas, kuriame nelieka vietos „kitam“. „Kitas“ jį domina dviem aspektais – tiek, kaip jame atsispindi manasis „aš“; ir tai, kad „kito“ suvokimas visad reliatyvus: žmonės laike keičiasi, jų niekaip neįmanoma pažinti iki galo ir visam laikui. Tas kitimas daugiausia reiškiasi nusivylimu, „kito“ demistifikacija.

Abu pasakotojai labai atidūs būties ženklams, kuriuos pasitinka su nuostaba. Jų Šatrijos Ragana ieško gamtoje bei žmonėse, o Proustas – daugiausia mene ir savo pojūčiuose. Pajusti būties ženklus, vadinasi, atrasti tikrąjį laiką (Prousto atveju), pažinti anapusinę tikrovę bei gyvenimo prasmę (Šatrijos Raganos atveju). „Skaitydamas Proustą, negali nesistebėti: tai buvo rašytojas, apdovanotas nepaprastai stipriu tikrovės slėpingumo jausmu, gebėjimu tikrovėje pastebėti tai, ko dažnas iš mūsų nepastebi...“ – rašoma apie Proustą<sup>11</sup>. Šatrijos Raganos ir Prousto personažai ieško savo (kartais ir viso pasaulio) esmės, nors skirtingai ją supranta. Šatrijos Raganai ta esmė yra padalinta į žemiškąją ir dangiškąją, kaip ir visas gyvenimas: dangiškasis žmogaus išsipildymas ateis po mirties, jei žmogus bus jo vertas. Tą vertę galima užsitarnauti žemėje, atliekant prasmingus ir kilnius darbus, visada susijusius su kitais žmonėmis: mamatė stengiasi padėti vargšams juos gydydama, knygnešiams ir prekeiviams išgydama jų prekių; Irusia

11 Dalia Zabielaitytė, *Nuo Prousto iki Beigbederio: Egzistencija romano tinkluose*, Vilnius: Aidai, 2006, p. 29.

dovanoja savo jupele mirštančiai Kazelei. Šatrijos Raganos apysakoje dar nemaža pedagoginių elementų – štai aiškinama, kad kiekvienas blogas darbas esąs vinis į Kristaus kūną, o geras darbas – tai graži plunksnelė, padėsianti kilti į dangų. Prousto romanas irgi turi nemažai personažo raidos motyvų, dėl to kartais lyginamas su auklėjamaisiais XIX–XX a. romanais, vaizduojančiais menininko kelią (tačiau tuose lyginimuose gausu parodijavimo).

Šatrijos Raganos personažai dar nėra tokie problemiški patys sau, tuo tarpu Prousto herojaus problemiškumas yra hipertrofuotas – ir santykyje su laiku, ir su savimi, ir savo vidine tėkme. Jį nuolat kankina negatyvus stokos ir tuštumos jausmas. Per visą romanų ciklą Prousto herojus sukasi tame pačiame rate, nuolat spręsdamas, kaip susigrąžinti savo prarastąją tapatybę, turėtą vaikystėje. Meilės intrigos, aristokratų gyvenimas, laiko tėkmė tolina Marselį nuo jo vaikystės, nuo daiktų esmės, ir tik menas bei atmintis šuorais sugrąžina jam tikrosios būties pajautas, tikėjimą prisikelti, kuris pabaigoje ir įvyksta – žodyje visa, įskaitant ir ieškojimus, paverčiant menu. Menas įveikia laiką ir nebūtį – tokį rezultatą pasiekia abu autoriai, tiek Proustas, tiek Šatrijos Ragana, nors pastaroji šio dalyko neakcentuoja ar beveik visai neatkreipia į tai dėmesio. Rašymas kaip toks Šatrijos Raganos dar nėra specialiai kontempliuojamas, nors ir matomas iš šalies. Prousto knyga drauge yra ir kūrinys apie knygos rašymą. Šatrijos Raganos apysakoje tokiam judesiui jau yra visos prielaidos, nors mūsų autorė to judesio dar neatlieka.

Tai didele dalimi lemia lyginamų kūrinių skirtumus, nors kūrinių sumanymai ir pradiniai etapai buvo identiški. Proustas iš pradžių ketino parašyti poetinių akimirkų romaną<sup>12</sup>, tokią „poetines ekstazes kolekcionuojančią knygą“<sup>13</sup>, ir tik vėliau sugalvojo išstėtas jungtis tarp jų. Taigi Šatrijos Ragana sau brangius vaikystės gyvenimo epizodus pateikia beveik grynu, jeigu lyginsime su Proustu, pavidalu, tuo tarpu Proustas juos „parduoda“ brangiai, nedidelį įvykį apgaubdamas storu asociacijų bei apmąstymų sluoksniu. Prieš atverdamas kokį nors menkutį įvykį, jis prirašo keliasdešimt kartų ilgesnę ekspoziciją, – Vladimiras Nabokovas dėl to Proustą lygina su Šerloku Holmsu<sup>14</sup>, pateikiančiu vieno sielos virpesio rekonstrukcijos analitinį komentarą. Taigi Šatrijos Raganos apysaka – lyg eskizas, kurį galima išplėtoti ir paversti antruoju *Prarasto laiko beiėškant*

12 Gérard Genette, „Prousto metonimija“, *Baltos lankos*, Nr. 25/26, 2007, p. 229.

13 *Ibid.*

14 Владимир Набоков, *Лекции по зарубежной литературе*, Москва: Независимая газета, 1998, p. 298.



variantu. Pats Proustas savo kūrinį kildina iš pusiau sąmoningų („Praeitis slypi ten, kur nebesiekia proto galia“<sup>15</sup>) miego-būdravimo būsenų, kuriose jį apvaldanti nevalinga atmintis ir iš jos jau seka „prisiminimo sprogitimas“. Juo iš esmės ir grindžiamas visas reminiscencijos mechanizmas, kai „ant beveik neapčiuopiamo savo lašelio“ pastatomas „milžiniškas prisiminimo rūmas“<sup>16</sup>.

Štai citata iš pirmojo Prousto romano pradžios:

Daugelį metų man iš Kombre neegzistavo niekas daugiau, tik mano gulti ėjimo scena ir drama, bet vieną žiemos dieną, kai parėjau namo sušalęs, mama, tai matydama, pasiūlė man arbatos, nors šiaip aš jos negerdavau. Iš pradžių atsisakiau, bet paskui nežinau kodėl apsigalvojau. Ji liepė atnešti man vieną tų nedidelių ir putlių biskvitinių pyragaičių, kurie atrodo nulieti rantytose moliuskų geldutėse. Ir netrukus, prislėgtas niūrių dienos įspūdžių ir nelinksmo rytojaus perspektyvos, aš mašinaliai pakėliau prie lūpų šaukštelį arbatos su įmerkту pyragaičio gabalėliu. Bet vos tik arbatos gurkšnis su pyragaičio trupiniais palietė gomurį, aš krūptelėjau ir suklausau – manyje vyko kažkas nepaprasto. Užliejo neapsakomas malonumas, su niekuo nesusijęs, be aiškios priežasties. Nuo jo visos gyvenimo staigmenos man tapo nesvarbios, jo smūgiai – neskaudūs, jo trumpumas – nerealus; tas malonumas veikė mane taip, kaip veikia meilė, jis pripildė mane brangios substancijos: ar gal veikiau ta substancija buvo ne manyje, ji buvo manimi. Nebesijaučiau menkas, atsitiktinis, mirtingas. Iš kur galėjo ateiti į mane šis galingas džiaugsmas? Jutau, kad jis syji su arbatos ir pyragaičio skoniu, tačiau be galo pranoksta jį ir, matyt, nėra tos pat prigimties. Tai iš kur jis? Ką reiškia? Kur jį pagauti?<sup>17</sup>

Prousto atmintį sužadinančios asociacijos pasižymi sensorine specifikacija: iš arbatos puodelio iškyla vaikystė, ją supę vaizdai ir žmonės, pagaliau ir visas gyvenimas. Beje, sensoriniu įspūdžiu „sužadinas“ ir Šatrijos Raganos tekstas: „Raudoniems saulėlydžiams begęstant, baltų rožių sidabrinės akys žiūri į mane pro langą... [...] Ir jų kvapo bangos audžia seną seną aukso sapną.“<sup>18</sup> Autorės skaitytojui iš pradžių pasiūlyta distancija tampa raktu apysakos kompozicijai suprasti – vienas kitam neįsipareigoję epizodai veriami kaip menamų atsiminimų virtinė.

15 Marselis Prustas, *op. cit.*, p. 40.

16 Žr. Gérard Genette, *op. cit.*, p. 225.

17 Marselis Prustas, *op. cit.*, p. 41.

18 Šatrijos Ragana, *op. cit.*, p. 233.

Šatrijos Raganos ir Prousto kūriniai dažnai pavadinami poezija proza. Apysakos *Sename dvare* (paantraštė „Sena pasaka“) poetiškumą kuria pasakojančių moterų dvasinis subtilumas, nuolatinė pastanga supasakinti vaizdus ir žmones („Meilingai glaudžia sodnas prie plačios krūtinės tvenkinį ir rūmą – ištikimu savo draugu – ir šnibžda jiemdvieji kažkokias nepabaigiamas pasakas, kažkokias bylas slėpiningas, ilgas, amžinas godas. O tuodu klauso – tylūs ir susimąstę.“<sup>19</sup>), ieškoti gilesnio, už realybės slypinčio vaizdo, nuolat jausti transcendentinę būties dimensiją, kalbėti palyginimų bei asociacijų, dažnai nukreiptų į meną, kalba. Kultūrinių kontekstų, į kuriuos siunčia *Sename dvare*, spektras pakankamai platus – Biblija, antikinė bei viduramžių, XIX a. lietuvių ir lenkų literatūra, tautosaka, dailė (Vakarų ir lietuvių liaudies), klasikinė muzika. To laikotarpio lietuvių literatūroje intertekstualumo požiūriu tai tikriausiai turtingiausias tekstas. Žinoma, jis negali prilygti Prousto pateiktajam, tapusiam pasauliniu pavyzdžiu. Iš esmės gana banalų Prousto romanų turinį atsveria ir kūrinio vertę nulemia nepaprasta autoriaus kalba, jo pastabumas ir rašymo stilius, paremtas beveik tais pačiais elementais kaip ir Šatrijos Raganos (t.y. kalbos poetiškumo siekimu bei nuorodomis į meno kūrinius), tačiau itin savitas ir preciziškas pagal geriausias prancūziškojo racionalizmo tradicijas. Šatrijos Ragana dar neįaučia literatūriškumo bei tradiciškumo pavojaus, jos modernumas, galima sakyti, stichiškas, kyląs iš jos meninės intuicijos ir pakankamai laisvos asmenybės. Tuo tarpu Proustas, kaip atskleidžia daugybė jo meninės kalbos tyrimų, jau sąmoningai oponuoja tam, kas buvo iki jo, ir žino, kad išgyvenimo unikalumą jis gali perteikti tik netradicine kalba – išradingomis metaforomis bei nelauktais sugretinimais, originaliais palyginimais.

Prousto tekstas, plačiu turtuolio mostu žeriantis žodžio perlų laviną, alsuoja, pasak Nabokovo, palyginimų prabanga, jo palyginimai artimi svajonėms<sup>20</sup>. Metaforos srityje jis pasiekia neregėto virtuoziškumo, vos ne kiekviename puslapyje pateikdamas keliaaukštes, barokiškas asociacijas (pats jas vadino asonansais), sklindančias muzikiniu antifonijos<sup>21</sup> principu, kai pagal gretutinį panašumą vienu reiškinių savybės perduodamos kitoms: žvilgsnis persilieja į garsą, spindulys tampa vandeniu, aristokratų gyvenimas, vargšų iš gatvės matomas, panašus į akvariumo gyvenimą, lygiai taip pat nesuvokiamą... Genette rašo: „metaforinis

19 *Ibid.*, p. 233–234.

20 Владимир Набоков, *op. cit.*, p. 281.

21 Muzikos terminas, reiškiantis garsų sklidimą iš skirtingų taškų vienu metu.

ryšys nėra pajuntamas iš karto [...] netgi dauguma atvejų jis pasirodo tik išgyvenimo pabaigoje tarsi raktas į misteriją, kuri ištiesai suvaidinta be jo.“<sup>22</sup>

Proustas straipsnyje apie Gustavę Flaubert'ę yra gražiai pasakęs: „tik metafora gali suteikti stiliui kažką panašaus į amžinybę.“<sup>23</sup> Taip iš metaforos kylanti metaforiška nuoroda įveda mus į dar vieną, šiame straipsnyje jau paskutinį, aspektą, kuriuo lyginami kūriniai. Tai gyvenimo ir kūrybos prasmės problema amžinybės šviesoje. Šį klausimą autoriai rimtai ir nuolat kelia, tas dviplaniškumas abiejuose kūrinuose akivaizdus. Vadinasi, matome ir aiškų romantizmo atgaivintą neoplatonizmo pėdsaką, sustiprintą Arthuro Schopenhauerio ir Friedricho Nietschze's muzikos adoracijos. Proustui kone visi peizažai sukelia asociacijas su nutapytais paveikslais, moterys būtinai primena kažką iš paveikslų, o viena Ventejo muzikinė frazė sužadina Svano aistrą Odetei. Nors Prousto kūrinys pakankamai daug kalbama apie žmogaus sielą, jos pomirtinį būvį, daug mąstoma apie mirtį, vis dėlto esminis antrasis planas šalia tariamai realių knygos personažų gyvenimo yra menas. Tikroji, mirtingiesiems nepasiekiamose aukštybėse esanti būtis yra ta, kurią laiko savy menas<sup>24</sup>. Jo romanuose per visus toms gyvenimas regimas per meno prizmę, vyksta nuolatinis gyvenimo matavimas ir vertimas menu, kol galiausiai tie dalykai sutampa – atrastasis, arba prikeltasis, laikas yra užrašytasis laikas, žodyje įkūnytas laikas. Kaip pastebi T. Venclova, Prousto knyga virto ir jo likimu<sup>25</sup>.

Šatrijos Ragana anapusių dimensiją suvokia pakankamai tradiciškai – krikščioniškai, kartu romantiškai ir net simbolistiškai. Iš jos perspektyvos rašomas visas kūrinys, ja savo gyvenimą vertina mamatė. Bet iš principo šviesų tikėjimą amžinybe komplikuoja netekties ir mirties apmąstymai, kurie, kaip jau buvo minėta, yra nevienareikšmiai. Du eiliuoti intarpai – vienas apokaliptiškai tamsus ir kitas novališka šviesus – rodo autorės abejonę: mylimiausių žmonių mirties fakto grubumas amžinybės pasaka greičiau užglaištomas, yra lyg vaistas, suteikiantis jėgų toliau gyventi.

22 Gérard Genette, *op. cit.*, p. 224.

23 Cituojama pagal Gérard Genette, *op. cit.*, p. 228.

24 „Vadinasi, Svanas neklydo manydamas, jog sonatos frazė iš tikrųjų egzistuoja. Žinoma, būdama šia prasme žmogiška, ji vis dėlto priklausė prie antgamtinių būtybių, kurias mes, nors nesame niekad matę, kiekvienąsyk su entuziazmu atpažįstame vos tik tai kuriam nematomybės tyrinėtoji pavyksta nors vieną jų sugauti, nukelti žemyn iš jam prieinamo dieviškojo pasaulio, kad bent akimirka ji suspindėtų virš mūsų galvų.“ – Marselis Prustas, *Ventejo frazė*, vertė Aldona Merkytė, *Baltos lankos*, Nr. 25/26, 2007, p. 114.

25 Tomas Venclova, *op. cit.*, p. 144.

Nors aliuzijų į meną sluoksnis *Sename dvare* pakankamai turtingas, menui autorė nesuteikia tokios reikšmės kaip Proustas – žmogiškasis menas tesąs tik menkas dieviškojo atspindys. Vis dėlto autobiografiška Šatrijos Raganos apysaka priartėja prie prustiškojo meno supratimo ir beveik su juo sutampa bent dviem aspektais. Šatrijos Raganai pavyko perteikti asmeninį mitą, iš esmės būdingą kiekvienam žmogui kaip ontologizuotos svarbiausios gyvenimo akimirkos, besikartojančiu ciklu atsinaujinančios prisiminimuose. Taigi amžinybė įtvirtinta apysakos struktūroje – tarp savęs nesusiję epizodai sukuria amžinai besitęsiančio ir besikartojančio rato išpūdį: rodos, taip į svečius vis ateis klebonas, vienodai rimtai samprotaus ir politikuos, gerdamas arbatą su cukrumi ir juokingai pakartodamas paskutinius žodžius; retkarčiais lankysis žydėlis Šmulka su savo kromeliu; visą laiką knygas ir šventas skulptūrėles pardavinės Levanarda; kartosis apsilankymai į Kalnėnus, namai lygiai taip pat sulauks keliolikai dienų atvykstančių svečių; prie žalių koklių krosnies amžinai sėdės bobulė verpdama, o kartą per metus „tartum kokias iškilmingas apeigas laikydama“ lyg ritualinį šventą maistą paruoš kastinį<sup>26</sup>. Nepajungti chronologinei sekai, visi šie įvykiai jau ne vienkartiniai, bet besikartojantys, todėl reiškia daugiau – virsta amžinybę įtvirtinančiais simboliais. Apysakos taikliai parinktą epigrafą – Johanno Wolfgango Goethe's žodžius „Alles Vergängliche / Ist nur ein Gleichnis“, – atsižvelgiant į kūrinio vaizdinių pobūdį ir semantiką, reiktų versti „Visa, kas praeina, tampa simboliu“. *Sename dvare*, kaip matome, esama bent trijų laiko dimensių: be visa apgaubiančių ekspozicijos bei epilogo, egzistuoja aiškiai vienkryptis ir šis – savotiškai uždarytas amžinajame rate.

Antrasis susiliejimas su Prousto anapusybe kaip meno samprata įvyksta analogiškai – per autoriaus biografiją, paverstą menu. „Tik kaip estetiškas fenomenas gyvenimas ir pasaulis susilaukia amžinojo pateisinimo“, – yra pasakęs Nietzsche. Pasinaudodamas Prousto išradingumu kurti metaforas, pabaigoje percituosiu vieną jo metaforą, kuri, mano galva, apibendrintai ir metaforiškai vaizdžiai nusako ne tik *Prarasto laiko beieškant* esmę, bet ir Šatrijos Raganos „gulbės giesmės“ – jos apysakos *Sename dvare* – esmę: „Ar galiu šią knygą vadinti romanu? Tai turbūt mažiau nei romanas arba daug daugiau – pati mano gyvenimo esmė, be priemaišų, surinkta tomis įtrūkio valandomis, iš kurių ji sunkiasi.“<sup>27</sup>

<sup>26</sup> Šatrijos Ragana, *op. cit.*, p. 243.

<sup>27</sup> Cituojama pagal Gérard Genette, *op. cit.*, p. 230.

## Šatrijos Ragana and Marcel Proust: Eternalizing of Personal Life

### *S u m m a r y*

---

The article provides a comparison of the story by Lithuanian writer Šatrijos Ragana (1877–1930) *In an Old Manor* and the novel by Marcel Proust *In Search of Lost Time*. Though these masterpieces highly differ in size and belong to different literary traditions, similar psychological backgrounds, close writing intentions, type of composition, and some features of narrative serve as a sufficient basis for a typological comparison. Dimensions of the analysis include authors' attention to the inner world, a tragic feeling of human existence, memories of the past, melancholic farewell to the age of aristocracy and simultaneous irony to its vanity, glorification of art, absence of a chronological plot, associative writing, and an attempt at recreating the “golden age” of childhood.

*Keywords:* Šatrijos Ragana, Marcel Proust, memory, time, art, eternity.

---